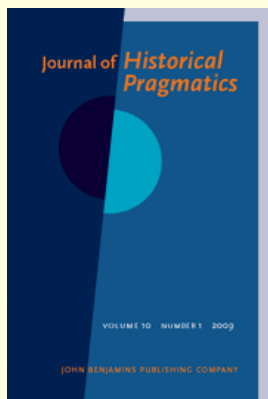

Történeti (szocio)pragmatika

Andreas H. Jucker, Zürich
Irma Taavitsainen, Helsinki
(2000-ben indult, évente 2 szám)

Néhány jellemző téma:

- Lehetséges-e történeti beszédaktus-elmélet?
- Boszorkányperek diskurzusztratégiái
- Udvariassági formulák, informális dialógusok Shakespeare drámáiban
- A „jó modor” és az arculat a régi korokban
- Társas viszonyok nyelvi kifejezése a magánlevelekben (misszilisekben)

A történeti pragmatika célja:

1. a nyelvhasználati konvenciók megértése és leírása olyan közösségekben, amelyek valaha léteztek, de ma már közvetlen megfigyeléssel nem férhetünk hozzájuk;
2. a beszédkonvenciók időbeli változásának leírása és magyarázata.

Írott műfajok, amelyek közelítenek a beszélt nyelvhez:
magánlevelek, törvényszéki jegyzőkönyvek, prédikációk, drámai dialógusok, illemtanok, nyelvtankönyvek...

Sárosi Zsófia (MNY. 2003/4):
Történeti szociopragmatika

Példája: Telegdy Pál, Várday Kata és Báthory István levelezése; a Telegdyékkel perben álló Losonczy Anna említése („Nagyságod”, „Szerelmes Asszoniomnak Nennemnek” vs. „alnak kurua”, „cigani ez lotio”)

A szóban forgó levelező felek: Telegdy Pál; felesége, Várday Kata; Ugnotné Losonczy Anna, Várday Kata rokona; Báthory István, aki szintén rokona Várday Katának, és jó viszonyban van vele is és férjével is.

„Telegdy Páléknak hosszan húzódó birtokperük volt Losonczy Annával: Ugnotné erőszakkal magánál tartotta Várday Kata garani és szentmártoni birtokrészeit, amelyet Telegdyék többszöri kísérletezés ellenére sem tudtak visszaszerezni. Egyik kísérletük bizonyítéka a 11. levél, amelyet Telegdy Pál írt feleségének, és amelyben kéri, hogy az általa előre megfogalmazott levelet lemásolva küldje el Losonczy Annának. [...]

Sem Telegdy Pál, sem Várday Kata nem szereti Losonczy Annát — most azonban nagy a tét, és a játszmában csak ők veszíthetnek. Ősi, mindig beváló fogáshoz folyamodik hát Telegdy Pál: »felülcímzi« Losonczy Annát, akiből az így neki járó *kegyelmed* helyett *nagyságod*, *nagyságos* lesz. A hosszú és cirkalmas címzésben a ráhatásnak minden eleme megtalálható: a *nagyságod* a maximális társadalmi tiszteletadás jele, de legalább olyan fontos a szintén kellő tisztelettel hangsúlyozott jó rokoni kapcsolat is (»nekem βerelmes aβonionnak nenemnek« — nem tudjuk, a 16. század végén mennyire volt tudatos a társadalmi és rokonsági viszonyt jelölő szavak sorrendje a megszólításban, de nagyon valószínű, hogy ebben a levélben ez a sorrend nem a véletlen műve!) A *szerelmes asszonyom néném* szerkezet a bevezető formulában rögtön megismétlődik egy »mint«-tel bevezetett, értelmező szerepű nvomatékosító fordulat keretében: »Szolgálatomat írom kdnek mint βerelmes Aβonionnak Nenemnek«; de ezen kívül még két (!) személyes névmást helyettesítő forma is van a hosszú formulában. Jellemző az is, hogy míg Telegdy Pál a feleségének küldött levelek bevezető formuláiban általában »köszönetét írja«, addig itt Várday Kata »szolgálatát írja« rokonának. [...]

Az ősi, jól bevált fogás, a felülcímzés a megszólítottat magasabb társadalmi pozícióba helyezi, mint amelyet valójában megérdemel. Nagyobb a hatás, ha ugyanakkor a levélíró magát gyámoltalannak, kicsinek, kiszolgáltatottnak mutatja be. Tudja ezt Telegdy Pál is, él is vele: »ne igjekezik βeginj arua attiafiat meg niomoritanj«. Az írás a

töretlen bizalom jegyében zárul, de azért nyomatékként a végére egy alázatos hangú aláírást is szerkeszt Telegdy Pál: »Ngod βeginj attiafia βolgaloja Vardaj Kata«.

Ettől a [...] levéltől sokat vártak az írói. A reménykedés, majd a fokozatos reményvesztés állomásait nagyszerűen mutatja az a néhány említés, amit Telegdy Pál leveleiben találunk Losonczy Annáról. A 11., Várday Katának szóló levél bizakodva, a rangjának és személyének kijáró teljes tisztelettel említi »Vgnotne aβoniomat«. A 12. levélben még biztatja Várday Katát, hogy ne vonakodjék »nagyságosnak« nevezni Losonczy Annát, hiszen ha sikerül elintézni a birtokügyet, utána annak hívja, aminek akarja. Ez a levél korántsem szól olyan tisztelettel a »Ngos neuü»« felől, mint az előző, de ügyeik még függőben vannak, ezért nem is bántó hangú. A 13. levélben aztán Telegdy Pál értesíti feleségét, hogy Losonczy Anna, válaszként levelükre, fegyvereseket küldött birtokaikra. Az első, tulajdonképpen két részből összetett említésről a levél tartalmának ismerete nélkül azt hihetnénk, hogy a legmesszebbmenőkig szeretetteljes rokoni kapcsolatot tükröz: »az mj βerelmes atiankfia ... Vgnotne aβoniom»«. Ez az említés most haragos-ironikus tartalommal telik meg. Ez a visszafojtott düh, elkeseredettség igazán a levélben található másik említésben robban ki, amelyben Telegdy Pál Ugnotnét csak mint »az hituan aβonj«-t emlegeti.

Ha Losonczy Annáról van szó, Báthory István még Telegdy Pálnál is sokkal indulatosabb. Általában csak »Vgnotné« néven emlegeti sógornőjét, de sokszor le sem írja nevét. Az *asszony* szó ebben a korban még többek között a legmagasabb tiszteletadás szava volt — Báthory két alkalommal használja Ugnotnéra utalva az *asszony* kifejezést, amelyből a megfelelő szövegkörnyezet hatására csak úgy süt a megvetés és a gyűlölet! A legjobban akkor ragadtatja el magát az ecsedi főúr, amikor kénytelen beismerni, hogy ő maga is tehetetlen a kedves rokonait kijátszó Losonczy Annával szemben: »igen alnak kuruane az«, »alnak kurua»«, »cigani ez lotio«. [...]

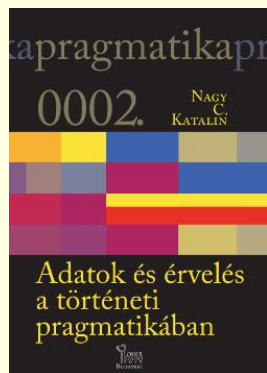
Ismét érdemes felfigyelnünk arra a tényre, hogy bár Báthory Várday Katával is vált leveleket Losonczy Anna-ügyben, erős kifejezésekre ezekben sose ragadtatja magát; az asszonyi fülnek nem való indulatos szavak kivétel nélkül a Telegdy Pálhoz írt levelekben vannak...” (i. m. 132—7).

Történeti (szocio)pragmatika

Pragmafilológia: a vizsgált régi szövegek kontextuális körülményeit írja le (a szerző és a címzett viszonya, normák követése, a formalitás foka, a szövegek társas, kulturális, politikai közege).

Diakrón pragmatika:

- a) **a formától a funkció felé:** egy konkrét nyelvi forma funkcióváltását követi nyomon;
- b) **a funkciótól a forma felé:** valamely beszéd-funkció időben változó kifejezőmódjait, realizációit kutatja (pl. a kérés, bocsánatkérés, rosszallás beszédaktusai régen és ma)

Sárosi Zsófia: Pragmatika, szociopragmatika, udvariasságkutatás a magyar nyelvtörténetben 129

Petykó Márton: A boszorkányperek periratai mint közösség- és identitásképző diskurzusok 147

Krepsz Valéria: A kérés beszédaktusa középmagyar kori főnemesek és közrendűek levelezésében 162

Mohay Zsuzsanna: A nehezteléstől a sértésig. A rosszallás pragmatikája középmagyar kori magánlevelekben 174

Németh Luca Anna: A nyelvi udvariasság kérdése a Magyar Nyelvőr dualizmus korabeli évfolyamaiban 189

Telegdi Pál Várday Katának

1589. július előtt, Ecsed

Köszönetemnek és magam ajánlásának utánna Istentől kívánom éstedet, egységedet velem egyetemben sok jó esztendeig megadatni.

Ides társ! Im ezen levélben rekesztve küldtem neked egy levelet, írd le szépen és pecséteseld be. Ugnotné asszonyomnak küldjük el. Kiszítsd mindjárt el és ad Cseh János keziben. Ezenképpen írd az mint én irtam, ebből se tudod írni. Ugyan kírlek, ezt ne halogasd, mindjárt seírd, felül is az mint kell írnod, im megírtam. Isten hozzád. Költ Ecsedben, hétfőn 89.

*Az te jóakaró atyádfia
Thelegdy Pál*

Várday Kata Losonczi Annának

1589. július 4. Kisvárda

Ez a levél adassék az Nagyságos Losoncy Anna asszonnak, az Nagyságos nihai meghagyott Ugnot [Ungnád] Kristóf uram házastársának, nekem szerelmes asszonyomnak nénémnek. Szolgálatomat írom Kegyelmednek mint szerelmes asszonyomnak nénémnek. Istentől kívánok Kegyelmednek minden kívánta jókat és ez világban hosszú ideiglen való jó szerencsés egíssiges életet minden jókkal megadatni Istennek kegyelmességiből. Magam állapotá felől minden jót, egíssiget írhatok Kegyelmednek.

Tudom, hogy csodálkozik Kegyelmed rajta s az mint hogy érteném is, hogy ennyi időtől fogván Kegyelmedet levelem által nem találtam, mostani irásomat is pedig ugyan elhittem asszonyom, hogy Nagyságod kétsétségből és szükségből valónak itéli lennie. Mely Nagyságod viselkedése fog igaz is lenni egy részint, egy részint pedig méltó melegségem lehet Nagyságod előtt, mert hogy ez ideig én Nagyságodat levelem által meg nem találtam, oka ez volt, miérthogy nagy bizonyosan beszílettik és hirdették egy napról más napra az Nagyságod alájövetelét, kit ha Isten Ő Szent Felsége megenged vala, uramval Ő Kegyelmeivel egyetemben akartunk Nagyságodhoz menni és Nagyságodat megsátogatni. Miérthogy uram Ő Kegyelme ismeretes még ez ideig nem volt Nagyságoddal, nagy szíve szerint kívánta Nagyságodat látni és Nagyságoddal ismerkedni, kit Ő Szent Felsége talám rövid nap is megenged Ünnök.

Várdai Kata Losonczi Annának

1589. július 4. Kisvárda

Nem tagadhatom Asszonyom, hogy a szükség kényszerített egy riszint rejá, hogy Nagyságodat levelem által megtaláljam. Nyilván nagyon tudom Nagyságodnál, miérthogy tudom Nagyságod akaratjából cselekszik az Nagyságod emberi is, hogy azon vadnak, hogy az ki kevés jószágot szegín megholt bódog emlékezetü Ugnot uram elvött vala tűsünk és azután sok fáradsággal, költséggel, törvinnel visszavett Szakosy uram, hogy elfoglalják tűsünk, mely Nagyságod igyekezetén és szándékán nem győztünk és nem győzünk is eleget csodálkozni, hallván és értvén az Nagyságod hozzánk való jó akaratját és egyebek előtt felsőnk való jó emlékezetit, melyben énnekem főképen eleitül fogván nagy bizodalomom volt. Senki sem verhette fejemben is, el sem hitethette velem, hogy Nagyságod énnekem gonosz akaró atyámfia volna. Most is Isten után ha egy emberben nagyon bizodalomom, Nagyságod az. Kírem szírt ugyan az Istenirt is Nagyságodat, Nagyságod tekintse meg az Istent és az Igazságot is és ne igyekezzik szegíny árva atyjafiát megnyomorítani, kiirt az Isten is jót ád Nagyságodnak, az emberek is jól emlékeznek Nagyságod felső írette, mi is teljes illetünkben szolgálhassuk meg Nagyságodnak és mondhassunk mindig jót mindistig Nagyságod felső. Nem szorította Nagyságodat Isten az mi kevesünkre, Isten annékül is eleget adott Nagyságodnak. Jól érti, tudja Nagyságod, nekünk annékül is jószágink miá elíg költságink, fáradságink vadnak, ne fárasszon annál is többel Nagyságod bennünket, holott jót várnánk inkább Nagyságodtul.

Várday Kata Losonczi Annának 1589. július 4. Kisvárda

Hiszen se én, se pedig az én uram semmit tehetségünk szerint nem vitettünk Nagyságod ellen semmit, kit értsen bátor Nagyságod meg az Nagyságod jámbor ide alá való szolgálait, mert inkább igyekeznünk mi Kegyelmednek szolgálni, hogyses mint víteni valakire való tekintetből. *Azért ne igyekezzik Nagyságod szegény atyafiait megnyomorítani.* Nagyságodtul jó atyafiságos és Isten szerint való választ várok. Isten sokáig éstessen Nagyságodat.
Ez levél költ Várdába Szent Iván nap után tized nappal.

Nagyságod szegény atyjafia
szolgálója Várday Kata

Losonczi Anna Várdai Katának*

1589. július 18. Vitenc

Az én szerelmes öcsémnek, Várdai Kata asszonnak adassék ez level kézében.

Köszönetemnek és magam ajánlásának utána. Szerelmes öcsém, az Kegyelmed levelét vettem, kiben Kegyelmed ír az Kegyelmed jó állapotja és egészsége felől. Kit örömet hallom. Én Istennek hála, most egészségben vagyok.

Továbbá az Kegyelmed levelit megértettem, kiben Kegyelmed írja azt, hogy énnekem csodásnak tetszik az Kegyelmed írása, hogy Kegyelmed ennyi ideig nem írt és ugyan most is készeretésnek, szükségesnek alíthatom. Azért jó öcsém, én csak az te magad ítéletére hagyom, mint s hogy kell értenem az Kegyelmed levelit, holott Kegyelmed énnekem ezelőtt soha csak köszönetét sem izente, nem hogy levelével látott volna meg, kit ha megérdemlettem volna vagy nem, azt ítéletére hattam.

Mindazáltal én ezt nem nézném, hanem az Kegyelmed kérését, hogy az én jószágomat Kegyelmednek adnám, megcselekedném, ha ebben nem jutott volna az jószág dolga, mert bizon én gonosz akarattal Kegyelmedhez nem voltam, hanem sőt az minemő végezésünk szegén uram ideiben Szokolj urammal volt, kinek egy napot hogy hagyjunk és fogott embereket fogjunk, hogy valami jót és atyafiképpen végezhesenek köztünk, kit én meg nem másoltam, senki sem mondhatja, mert az szegén uram halála után soha engem Szokolj

Losonczi Anna Várday Katának*

1589. július 18. Vitenc

uram meg nem találta csak egy gyermek által is, hogyha ugyanazon akaratban vagyok mégis, avagy megmásoltam? Hanem feljövén az gyűlésben, parancsokat szerzett és reám izengetett, mint leszen dolgom, mint veszi ki s hogy veszi az parancsokkal kezemből az jószágot. Én is aztán arra hagyám, hogy járjunk az jó törvén után. Mihez képest mívelte, nem tudom, mert ez meggondolható dolog volt, hogy senki az én jószágotat akármiel későre is, tülsem el nem veszhették. Hanem ezután is, mikor kezembe lesznek házaim, meglátom, mit kellésük cselekednem, mert talám most sem nyúltak hozzá szolgálaim az Kegyelmedtek kéréséhez képest. Azért szerelmes öcsém, Kegyelmed megbocsásson, hogy szintiny most kedve szerint való választot Kegyelmednek nem adtam. Ezzel Isten tartson meg szerelmes öcsém. Írtam Vitencen, Szent Jakab havának 18. napján. 89.

Losonczy Anna Kegyelmed nénye

Hogyan konstruálják meg nyelvileg a boszorkány(ságo)t a boszorkányperekben?

Miskolc,
1721–1722.

Szolgabíró:
Bekény Zsigmond

„Tudgya é, látta é, vagy hallotta é a tanu Daróczon lakozó Balog Éva nevű asszony boszorkányi és ördögi bővös bájos mesterségekkel élvén, minemű ördögi cselekedeteit, mesterségeit és alkalmatlanságit, fenyegetését, és testekben, tagjaikban, marháikban és jószágiban való megrontásit látván és tapasztalván, nevezetessen kiket rontott meg? Miképpen? S micsoda eszközökkel vagy cselekedetekkel? Ott a' faluban? Vagy másutt, akármelly helyekben? – vallya meg a' tanu.”

„Ezen fatens [= tanú] másoktól hallotta, hogy házához menvén Balog Éva [a vádlott], az leányát a' fatensnek megtapogatta, mondván: – ennél szebb leánnya nem léssen kegyelmednek, a' mint is másnapra kelvén, a' leányka rosszul lett, úgy, hogy a' kemencére felfekütt, de onnét is leesett. Látván a' fátens gyermekének állapotját, mondotta Molnár Istvánnénak, hogy mondaná meg Balog Évának, leányát gyógyítsa meg, mivel erőss gyanósága vagyon reá. A' reá való üzenés után a' leányka jobban lett.”

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

Csúnya szokása a magyar embernek – írja Györffy István *Alföldi népélet* c. könyvében –, hogy ha megharagszik, mindjárt káromkodással könnyít magán.

Györffy szerint a nagyfokú istenkáromlás hajdan nem volt otthonos Magyarországon, bár káromkodni, szitkozódni persze őseink is tudtak. Az egyik első magyar nyelvemlékünk is káromkodás: a Dubniczi krónika (1479) jegyzi fel, hogy ősapáink külföldi kalandozásaink során egy ízben a németekre rontottak, így kiáltozva:

„Wezteg kwrwanewfya zaros Nemeth, iwttatok werwnkewt, ma yzzywk thy weretheketh!”

Legtöbben a török világot és az örökös katonáskodást okolják a káromkodások elterjedéséért. A „parázna beszédet” hajdan hajdúbeszédnek is nevezték; a káromkodás melegágya tehát a kaszárnya volt.

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

Az országgyűlés többször **kemény büntetést** szabott ki a káromkodókra, de mivel e büntetésektől sem rettentek sokan vissza, halálos büntetést hozott rájuk. Voltak olyanok is, akik a haláltól sem ijedtek meg; az ilyenek számára aztán behozták a halálbüntetés előtti kínzást, mely rendszeren azzal kezdődött, hogy **a káromkodó nyelvéből kisebb-nagyobb darabot lemetszettek**. Ha vidéki városaink régi bűnügyi jegyzőkönyveit felütjük, azt látjuk, hogy a bűnesetek majd' egyharmada káromkodás. Feltűnő, hogy a jegyzőkönyvekben feljegyzett káromkodások között Istent, Krisztust, Szűz Máriát vagy a szenteket szidó káromkodásokat nemigen találunk. Szinte csodálkozva olvashatjuk, hogy a súlyos büntetéseket „adta teremtette”, „ördög adta”, „fene teremtette”, „fikom teremtette”, „láncos menykő üsse meg”, „tatár hordja el” stb. féle káromkodásokért hozták, ami nekünk már egészen enyhének tűnik fel...

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

- Debrecen város jegyzőkönyve 1633-ban feljegyzi, hogy *„káromkodás s feslett élete miatt Szűcs Ferencné, előbb nyelve kivágattatván, hóhér által kövekkel betemettetett”*.
- Szükségesnek látja a jászkun kapitány, hogy a népet intse a káromkodás eltávoztatására, ezért a 18. században több ízben kihirdeti: *„Minthogy a Nagy Isten neveknek káromlása Magyar Nemzetünk között anyyira eláradott, hogy más nemzetségeket felül haladna, F. koronás királyné asszonyunk ez eránt is igen kemény parancsolattya érkezett, hogy az istentelen káromkodók hazánk törvényei szerint kemény büntetés alá vettessenek, sőt halálra is ítéltessenek”*.

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

Almásy János jászkun főkapitány 1745-ben így inti a kunokat, akik a káromkodást szerfölött gyakorolták: *„mivel a káromkodások mind isteni, mind világi törvényekkel ellenkeznek, azért is bírák és esküdt uraknak committálom (’megbíz’), hogy a káromkodókat kinyomozván és megtudván, azonnal a tömlöcbe küldjék, addig is minden felebarátink általam intetnek, hogy a káromkodástól magokat óvják és azokat távoztassák annyival is inkább, hogy olyatén büntetés rájuk ne történjen, melyet nem régiben Halasson bizonyos káromkodó szenvedni kényszerítettet, kinek nyelve először ameddig lehetett, szájából hóhér keze által kivonattatott és tövéből elmetszetvén azonnal feje vétetett, annakutánna másoknak példájára megírt mód szerint elmetszett nyelve gyalázatos akasztófára felszegeztetett”*.

■ Mint látjuk, a káromkodást a nyelvhez mint beszédszervhez kapcsolták (metonimikusan), és a bűnösök nyelvét részben vagy egészen kivágták. Mára e drasztikus büntetések emlékét csak a „Vigyázz a szádra, mert kivágom a nyelved!” típusú gyermekfeddésök őrzik.

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

Még néhány korabeli példa:

- Karcagon 1764-ben „*Bucsai Ferenc, minthogy már azelőtt attával, most pedig teremttével káromkodott, és emellett valami gyanús asszonnyal tilalmas üdőben taláztatott, 50 pálcával megbüntettetvén, számkivettetett a városból.*”
- Guzi István „betyárlegény” pedig, „*minthogy fékom teremttével, sok rendben atta mondásokkal káromkodott, bíróját is zabolátlan nyelvével mocskolta. Atta teremtetete! Nem félek a világtól is! Nincs olyan embere a bírónak, aki engem megfogjon! Az ég amikor legtisztább és amennyi csillag az égen van, annyi Isten nyila üsse meg őket!*” Jóllehet Guzi később azzal mentette magát, hogy boros volt és semmire sem emlékszik, „*ezen culpabilis mentségnek helyt nem adván három ízben 25 pálcára, összesen 75 pálcákra büntettetik*” – így szólt az ítélet.

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

Isten nevének hiábavaló felvételétől sem irtóztak már régen sem sokan. Az egyik karcagi kun így fenyegetőzött 1775-ben:

„Isten szentháromság Miatyánk úgy segítjen, ha bántya valaki a sógoromat, mindjárt reá tészem a kálvinista keresztet!” „Ezen pedig értette a kezeiben lévő fokosát, mellyel fenyegetődött”
– jegyzi föl az akkori nótárius.

„Göz Józseftől számtalan teremtette mondásokat hallottam, nevezetesen kutyafigurás teremtettét mondott. De nem tudnám én azt kimondani amijjen tzifrán öszvekanyargatta a teremtettéket”
– vallja a 19 éves Kátai Gábor tanú.

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

Kisújszállás város tanácsa 1754-ben ezen ítéletet hozza Kása Mihályra:

„Noha az Isten szent nevének káromlója ellen mind az isteni, mind a világi törvények keményen kiáltanak, mindazáltal Kása Mihály félre tévén az Isteni tiszteletet és a felebaráti szeretetet s nem irtóztván a káromlók és Istent szidók ellen rendelt kemény büntetéstől, hogy teremtő Istenének szent nevét Teremtette mondással káromolni s felebarátit illetlen mocsokkal is becsteleníteni bátorkodott. Ezen két rendbeli törvénytelen cselekedeteért másoknak rettentő példájokra s magának méltó büntetésére 80 jó és érezhető csapást szenvedjen”.

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

- A 19. század elején felhagytak úgy az egyházi, mint a világi hatóságok a káromkodás büntetésével, így a káromkodás úton-útfélen terjedt és „fejlődött”. Ha a mai egészen köznapi káromkodásokat ugyanazzal a szigorral büntetnék, mint hajdan az atya teremtettéket, igencsak megritkulna hirtelen a lakosság...

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

Galgóczi László a régi magyar káromkodásokat három csoportba osztja:

1. káromlások,
2. átkok, szitkok,
3. becsmérő kifejezések.

A *káromlások* vallásos tiszteletben részesülő személyeknek vagy fogalmaknak durva szavakkal való szidalmazása.

Mészöly Gedeon szerint „ha azt mondták valakinek, hogy *ördög adta* vagy *ördög teremtette*, ez a régibb keresztény századok fölfogása szerint azt jelenthette, hogy az így gyalázott személyt valósággal nem Isten teremtményének tartják”.

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

Az *adta-teremtette, ördög adta* stb. kifejezéseket egyébként a boszorkányhitre szokták visszavezetni.

Két igazán csavaros gyalázkodás Galgóczi nyelvtörténeti példái közül 1573-ból:

„... Te waros Arwlo Bestie lelek kwrwaffy Ros kwrwa eb vagi lotthio kwrwa hyzelkedew”

„Te lator, te koffa(?) Eb vagy ky vonatom a Nyelvedet és az alfeledre foldatom”.

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

A szitkozódások, káromkodási formák egyik csoportjában a **régi betegségnevek** váltak kulcsszóvá. A 16. és részben még a 17. századi kéziratokban fennmaradt és a nyomtatott orvosi könyvekben e szavak még betegségnevek, tehát szaknyelvi kifejezések. De már ekkor megkezdődött az a folyamat, hogy átokformulák és káromkodások részei lettek, szitokszóvá váltak. Az orvosi nyelv ezért (és bizonyára más okokból is) más műszavakkal, idegen szavakkal váltotta fel őket: a *csúz*ból reuma, a *fenéből* fekélyes, rákos megbetegedés, a *francból* vérbaj (szifilisz), a *frászból* nyavalyatörés (epilepszia), a *görcsből* fájdalmas izomösszehúzódás (spazmus), a *gutából* agyvérzés, a *sülyből* bőrbetegség vagy vérbaj lett. Galgóczi László a szitokszóvá válás útját is felrajzolja: a konkrét betegségnevével előbb egy átokformula része lesz, majd szitokszó, később pedig egyszerű nyomatékosító vagy hangulatkeltő elem a nyelvhasználatban: „A fene egye meg!”, „A guta üsse meg!”, „A nyavalya törje ki!”, „Egy frászt!” stb.

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

Azért az emberek érezték, hogy ezek a fajta szitkozódások „nem szalonképesek”, amit jól mutat, hogy megjelentek az eufemizált változatok: pl. a *fészkes fenéből* a „fészkes fülemüle”, a *gutából* a „gutman” stb.

A szó eredeti értelmében vett káromkodások a *káromol*, *káromlás* szóra visszavezethetően a **hitvilág szavaiból** kerültek ki. Az enyhítő, szépítő alakok e tárgykörben is megjelentek, például az irodalomban: *Isten* neve helyett „Istók” (*bizony Istók* vagy *biz’ Istók*), *az istenit* helyett „az istállóját”, „az iskoláját”. Arra is van példa, hogy a jelzett szó értelme rátapad a jelzőre: *az áldóját neki* (az áldó istenit neki), sőt egész mondat értékű káromlást egy szóba lehet összevonni: *a teremburáját* („b...om a teremő urát”). Ezt a kifejezést egyébként Arany János *Toldijából* adatolja nyelvtörténeti szótárunk.

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

A trágár szavak következő csoportjába **az állatvilágból vett szavak** tartoznak: állatnevek, állati testrészek neve és az állati cselekvések megnevezései. Az elsők között emlegetett virágénekünk, a *Körmöcbányai táncszó* így kezdődik: „*Supra agnő, szökj fel kabla, Haza jött férjed, tombj Kató*”. Az ismeretlen szerző játékosan ugyan, de gúnyolódva *kablának*, mai szóval *kancának* nevezi az asszonyt... Pázmány Péter hitvitairatában a kor nyelvi ízlésének megfelelően így szól ellenfeléhez, Alvinczi Péterhez (Bethlen Gábor udvari papja): „*Valljon, Alvinczi, neveztelek-é én téged disznónak?... verő ártánynak? ... nyelvés harisnak?*” (*verő ártány* = 'csapkodó herélt kandisznó', a *haris* = 'fürj'). A városok és a megyei törvényhatóságok a 16–17. században szigorúan megbüntették azt, aki valakire azt mondta: *beste lélek, disznó teremtetted, ebadta vagy eblelkű*. Nagyon sok állat metaforikusan durva kifejezés: *tetű, görény, barom* stb. Aki nekünk nem tetszik, az „fogja be a *pofáját*”, esetleg „ne *ugasson* bele a dolgunkba”. Hogy az állatok nemi szervéről (különösen két állatéről: kutya és ló) s a párzást jelölő szavakról ne is beszéljünk... A *kutyafáját!*

Régi magyar beszélt nyelv – a káromkodások

A **testi funkciók** jegyében folytathatva: a *b...ik* igénk török eredetű ('nyom' volt a régi török jelentése). Elgondolkodtató, amit a TESz. hozzáfűz eredetéhez: „A török szó átvétele eufemisztikus okokkal magyarázható: az idegen szót kevésbé durvának érezhették, mint az eredeti magyar szót”. Ma már ezt kell eufemizálni: *basszus(kulcs)*, *basszorkányos*, *bakker*, *kibabrál vele*, *elbaltázta* stb.